

יצחק רפאל הלוי עציון / ירושלים

החינוך בתנ"ך

התנ"ך כולו הוא תורת החינוך בשביל האנושות בכלל ובשביל עם ישראל בפרט. המצוות הכלולות בתורה, סיפורי התורה, הנביאים והכתובים, תוכחות הנביאים, נבואותיהם, רעיונותיהם ותפילותיהם — מכוונים אך ורק להדרכת העם ולחינוכו — לחינוך הגדולים והקטנים גם יחד. אולם החינוך במובן המצומצם של המלה הזאת, חינוך הילדים על-ידי המבוגרים, מהווה מסכת מיוחדת בחיי העם ובחינוכו, ומטרתו כאן היא לברר, מה נאמר ונזכר בתנ"ך על המסכת המיוחדת הזאת.

שונה בצורתה היא התשובה, הניתנת כאן לשאלה זו: מן התשובות הניתנות בכל הספרים והמחקרים האחרים, המוקדשים לנושא זה. באלה האחרונים הסיקו מחבריהם מסקנות מן הנאמר והנזכר בתנ"ך על החינוך, ועל סמך המסקנות האלה ניסו לתת לקוראים תמונה מן החינוך כפי שהוא מתואר בתנ"ך. כאן נעשה הנסיון להביא לפני הקוראים את התנ"ך עצמו, את כל אשר נזכר בתנ"ך ושיש לו קשר כל שהוא עם החינוך, — הן עם חינוך הילדים על-ידי המבוגרים והן עם החינוך העצמי של הילדים והנוער — כדי לתת לקוראים את האפשרות להסיק בעצמם את המסקנות המתאימות וליצור בעצמם את תמונת "החינוך על-פי התנ"ך". כדי להקל על הקוראים את העבודה הזאת, מסודרים כאן פסקי התנ"ך, שיש להם קשר עם החינוך, לפי נושאים מיוחדים. מכיון שמפסוק אחד אפשר לפעמים להסיק מסקנות אחדות על צדדים שונים של החינוך, חוזרים כאן לפעמים אותם הפסוקים או קטעי הפסוקים בנושאים שונים. המטרה העיקרית של הלקט הזה היא לגרום לקוראים חוויה מיוחדת על-ידי הת- ייחודתם הישירה עם התנ"ך בשאלות החינוך. אולם אחת ממטרות הלואי שלה היא לתת לקוראים, וביחוד למתלמדים הדרכה, איך להסיק מסקנות לא מן הנאמר באופן ישיר בלבד, אלא גם מן הנזכר דרך אגב ובין השיטיף, חוהי אומנות מיוחדת, שאנו זקוקים לה מאוד במדע ובחיים.

קשה לי להניח שהשגתי בלקט זה את השלימות הדרושה במובן זה ובשאר המובנים, ואכיר תודה למבקרים אם יעירו לי את הערותיהם ויפנו את תשומת לבי ואת תשומת לבם של הקוראים לשכחה, לפרט ולעוללות — שהשארתי בשבילם, כמובן, שלא מרצוני הטוב.

(א) המחנכים

(1) האב כמחנך וכמורה

חינוך עלידי האב כמזוה ישירה לאב

פי וְיִדְעִתִּי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת־בְּנָיו וְאֶת־בָּתוּלָתוֹ וְשָׁמְרוּ דְרָכָי ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט - - - (בראשית יח, יט).
 וְלִמְעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי וְכוּן בְּנֵיךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת־אִתְּמִי אֲשֶׁר־שָׁמְתִי בָּם וְיִדְעֻתָּם כִּי־אֲנִי ה'. (שמות י, ב).
 וְהַגִּדְתָּ לְבְנֵיךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּצִבּוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם. (שמות יג, ח).

וְהַיּוֹדְעֻתָּם לְבְנֵיךָ וְלִבְנֵי בְנֵיךָ. (דברים ד, ט).

וְאֶת־בְּנֵיהֶם יְלַמְדוּן. (דברים ד, י).

וְשִׁנַּנְתָּם לְבְנֵיךָ - - - (דברים ו, ז).

וְלַמַּדְתָּם אֵת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם - - - (דברים יא, יט).

שִׁימוּ לְבַבְכֶם לְכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֲנִי מַעֲבִיד בְּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תִּצְוּם אֶת־בְּנֵיכֶם לְשַׁמֵּר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. (דברים לב, מו).
 וְיָקַד עֲדוֹת בְּנֵי־עַלְבָּב וְתוֹרָה שָׁם בְּיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהֵי־אֲבוֹתֵינוּ לְהוֹדִיעַם לְבְנֵיהֶם לְמַעַן יִדְעוּ דוֹר אַחֲרָיו בְּנִים יִזְכְּרוּ וְיִסְפְּרוּ לְבְנֵיהֶם. (תהלים עח, ה-ו).

תוכחה לאב שלא התאמץ כראוי לחנך את בניו בדרך טובה

לָמָּה תִּבְצַעְתָּ בְּזוּחֵי וּבְמַגְחָתִי אֲשֶׁר צִוִּיתִי מִעוֹן וְתִבְבַּד אֶת־בְּנֵיךָ מִמִּצְוֵי לְהַדְרִיאָבָם מִרְאשִׁית כָּל־מִנְחַת יִשְׂרָאֵל לְעַמִּי. (שמ"א ב, כט).
 וְהַגִּדְתִּי לוֹ כִּי־שָׁפַט אֲנִי אֶת־בֵּיתוֹ עַד־עוֹלָם בְּעוֹן אֲשֶׁר־יָדַע כִּי־מְקַלְלִים לָהֶם בְּנָיו. וְלֹא קָהָה בָּם. (שמ"א ג, יג).

חינוך ע"י האב כדרישה מן הבן

שָׂאֵל אָבִיךָ וַיִּגְדְּךָ - - - (דברים לב, ז).

שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ - - - (משלי א, ח).

שָׁמְעוּ בְנִים מוֹסֵר אָב - - - (משלי ד, א).

נָצַר בְּנֵי מִצְוֹת אֲבִיךָ - - - (משלי ו, כ).
שָׁמַע לְאָבִיךָ זֶה יִלְדֶךָ - - - (משלי כג, כב).

חינוך עלידי האב כעובדה

בַּתָּךְ לֹא-תִתֶנּוּ לְבָנֶיךָ... פִּי-יִכִּיר אֶת-בְּנֶיךָ * מֵאַחֲרַי - - - (דברים ז, ג-ד).
וְעַל יָקֹן מֵאֵד וְשָׁעַע אִזּוּ כָּל-אֲשֶׁר יַעֲשֶׂוּן בְּנָיו לְכָל-יִשְׂרָאֵל... וַיֹּאמֶר לְהֵס לְמַה
תַּעֲשֶׂוּן בְּדִבְרַיִם הַאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי שָׁמַע אֶת-דִּבְרֵיכֶם רַעִים מֵאֵת כָּל-הָעַם אֵלֶּה.
אֵל בְּנֵי כִי לֹא-טוֹבָה הַשְׂמֵעָה אֲשֶׁר אָנֹכִי שָׁמַע מֵעֲבָרִים צַס-ה'. (ש"א ב, כב-כד).
וַיִּקְרְבוּ יְמֵי-דָוִד לָמוֹת וַיִּצְוּ אֶת-שְׁלֹמֹה בְּנֹו לֵאמֹר. אָנֹכִי הֵלֶךְ בְּדַרְךְ כָּל-הָאָרֶץ
וְתוֹקָתָ וְהִיִּיתָ לְאִישׁ וְשָׁמַרְתָּ אֶת-מִשְׁמַרְתִּי ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכֵיךָ לְשֹׁמֵר חֻקֹּתָיו
מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְעֲדוּתָיו כְּכֹחַ בְּתוֹרַת מֹשֶׁה - - - (מל"א ב, א-ג).
אָב לְבָנִים יוֹדֵיעַ אֶל-אִמָּתָךְ. (ישעיה לח, יט).
וַיִּלְכוּ אַחֲרַי שָׁרְרוֹת לְבָבָא וְאַחֲרַי הַבְּעֵלִים אֲשֶׁר קָמְדוּם אֲבוֹתָם. (ירמיה ט, יג).
פִּי-בֵן הִיִּיתִי לְאָבִי... וַיִּרְנֵי וַיֹּאמֶר לִי יְהוָה-דְּבָרֵי לְבָבָא שָׁמַר מִצְוֹתַי
וְחִנָּה. (משלי ד, ג-ד).

(2) האם כמחנכת וכמורה

חינוך עלידי האם, כדרישה מן הבן
- - - וְאַל-תִּשֶׂשׂ תוֹרַת אִמָּךְ. (משלי א, ח; ו, כ).
- - - וְאַל-תִּבְזוּ כִּי-יִזְקָנָה אִמָּךְ. (משלי כג, כב).

חינוך עלידי האם כעובדה

דְּבָרֵי לְמוֹאֵל מִלֶּךָ מִשָּׂא אֲשֶׁר-? סִרְתוּ אָמוּ. (משלי לא, א).

לימוד הבת עלידי האם

- - - וְלִמְדָנָה בְּנוֹתֵיכֶם נְהִי - - - (ירמיה ט, יט).
אֲנִי הִנֵּה אֲבִיאָךְ אֶל בֵּית אִמִּי תִלְמַדְנִי - - - (שיר השירים ת, ב).

(3) חינוך עלידי קרובי המשפחה

וְהִי אִמֵּן אֶת-הַדָּפְסָה הַיָּא אִסְתֵּר בַּת-דָּרוּ כִּי אֵין לָהּ אָב וְאָם - - - (אסתר ב, ז).

* בן בתך מנכרי קרוא בנך. כי יסיר - היינו בעל בתך הנכרי יסיר את בנו - שהוא בנך - מאחרי.

(ב) תוכן החינוך ומקצועות ההוראה

(1) תוכן החינוך

יראת שמים

— — — אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֹתִי כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים צַל־הַקְּדָמָה וְאֹת־
בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּן. (דברים ה, י).

וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ לִירְאָה אֹת־ה' אֱלֹהֵיכֶם — — — (דברים
לא, יג).

לְכוּ־בְנִים שִׁמְעוּ־לִי יִרְאֵת ה' אֱלֹמֶדְכֶם. (תהלים לד, יב).

יִרְאֵ אֹת־ה' וְסוּר מִרָע. (משלי ג, ז).

אֲל־יִקְנֵא לְבָבָהּ בַּחֲטָאִים כִּי אִם־בִּירְאֵת־ה' כָּל־הַיּוֹם. (משלי כג, יז).

יִרְאֵ־אֹת־ה' בְּנֵי — — — (משלי כד, כא).

קיום מצוות התורה

— — — לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת־בְּנֵיךָ וְאֶת־בֵּיתוֹ אֲחֵרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָכָהּ ה' לַעֲשׂוֹת
צְדָקָה וּמִשְׁפָּט — — — (בראשית יח, יט).

— — — אֲשֶׁר תִּצְוֶנָה אֶת־בְּנֵיכֶם לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת.
(דברים לב, מו).

וַיִּקְרְבוּ מִיַּדְוֹד קָמוֹת וַיָּצִו אֶת־שְׁלֹמֹה בְּנוֹ לֵאמֹר. אֲנִי הִלַּךְ בְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ
וְהַזְקַתְּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ. וְשִׁמְרָתָהּ אֶת־מִשְׁמַרְתָּ ה' אֱלֹהֶיךָ לְלָקֵת בְּדַרְכָּיו לְשִׁמְרָה.
חֲקִיתִי מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְעֲדוּתָיו פִּכְתוּב בַּחוּכֹת מִשָּׁה — — — (מל"א ב, א-ג).

בְּמָה יִזְכֶּה־צֶעַר אֶת־אָרְחוֹ לְשִׁמְרָה בְּדַרְכָּהּ. (תהלים קיט, ט).

נוֹצֵר תּוֹרָה בֵּן מִבֵּין — — — (משלי כח, ז).

כיבוד אב ואם והיחס לזקנים

כִּבְד אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ — — — (שמות כ, יב).

אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ — — — (ויקרא יט, ג).

אֲרוּר מִקְלָה אָבִיו וְאָמוֹ — — — (דברים כז, טז).

מקלל אביו ואמו ידעך גרו באשון חשף. (משלי כ, כ).
 גיזל אביו ואמו ואמר אין-פושע חבֵר הוא לאיש משחית. (משלי כח, כד).
 עין תלעג לאב ותכוז ליקחת אם יקרוה ערבי-נחל ויאקלוה בגי-נֶשֶׁר. (משלי
 ל, יז).
 מפני שיבה תקים והדרת פני זקן - - - (ויקרא יט, לב).

חינוך למוסר ולמעשים טובים

לכוי-בנים שמעו-לי... נצר לשונך פֶרַע וּשְׁפֹתֶיךָ מִצַּבֵּר מַרְמָה. סור פֶרַע וַעֲשֵׂה-
 טוב פֶקֶשׁ שְׁלוֹם וְרַדְפָהוּ. (תהלים לד, יב, יד, טו).
 חסד ואמת אל-יִצְוֶבֶךָ קָשָׁרם על-גִּרְוֹתֶיךָ כְּתָבָם על-לִיּוֹם לִבְךָ. וּמִצְאֹחַן וְשִׁכְלָה
 טוב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם. (משלי ג, ג-ד).
 אל-תִּמְנַע-טוב מִבְּעָלֶיךָ בְהִיּוֹת לְאֵל יְדֶךָ לַעֲשׂוֹת. (משלי ג, כז).
 הַכֹּל-מִשְׁמֵר נָצַר לִבְךָ פִי מִמְנו תוֹצֵאוֹת חַיִּים. הִסֵּר מִמֶּךָ עֲקָשׁוֹת פֶּה וּלְזוֹת
 שְׁפֹתַיִם הִרְחַק מִמֶּךָ. עֵינֶיךָ לִנְכַח נְבִיטוֹ וְעַפְפִּיךָ יִשְׁרוּ נִגְדֶךָ. פֶּלֶס מַעְגַּל רַגְלֶךָ
 וְכָל-דְּרָכֶיךָ יִפְנוּ. אל-תִּסְתַּיֵּן וְשִׁמְאל הִסֵּר רַגְלֶךָ מִפֶּרַע. (משלי ד, כג-כו).

חישול רצון חזק

בני אם-יפתוה חטאים אל-תבא. (משלי א, י).

בטחון בה'

בטח אלהי' בְּכָל-לִבְךָ. (משלי ג, ה).
 אל-תִּירָא מִפַּחַד פִּתְאֹם וּמִשֹּׁאֵת רָשָׁעִים פִּי תִבֵּא. פִּי-ה' יִהְיֶה כְּכֹסֶלֶךָ וְשֹׁמֵר
 רַגְלֶךָ מִלְּכָד. (משלי ג, כה-כו).

אזהרות על היהירות

ואל-בינתך אל-תִּשְׁעֵנּוּ. (משלי ג, ה).
 אל-הִי חֶכְם בְּעֵינֶיךָ. (משלי ג, ז).
 דור טהור בְּעֵינָיו וּמִצְאָתוֹ לֹא רָחֵץ. דור מֵה־רָמוֹ עֵינָיו וְצַפְצָפִיו יִנְשָׂאוּ. (מש
 ל, יב-יג).

הימנעות מחברה רעה

בני אל-תִּלַּךְ בְּדֶרֶךְ אִתָּם מִנַּע רַגְלֶךָ מִנְתִּיבָתָם. (משלי א, טו).
 בארֶח רָשָׁעִים אל-תִּבֵּא וְאל-תִּאֲשֶׁר בְּדֶרֶךְ רָעִים. (משלי ד, יד).

הולך את-חַכְמִים יִחְכֵם וְרָעָה כְּסִילִים יִרְצֵ. (משלי יג, כ).
 — — — וְרָעָה זֹלְלִים יִכְלִים אָבִיו. (משלי כח, ז).

אזהרות על הזוללות

כִּי־יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמְרֵבָה... וְתַפְשׂוּ בוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ... וְאָמְרוּ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ כִּגְנוּ זֶה סוֹרֵר וּמְרֵבָה אֲנֵנוּ שִׁמְצוּ בְּכַלְנוּ זֹלַל וְסָבָא. וּרְגָמְהוּ כָּל־אֲנָשֵׁי־עִירוֹ בְּאֲבָנִים וּמָת וּבְצַרְתָּ הָרַע מִקָּרָבָה וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וַיִּרְאוּ. (דברים כא, יח-כא).
 אֶל־תִּתֵּי. סָבָא־יָנוּ בְּזִלְלֵי בְּשָׂר לָמוֹ. כִּי־סָבָא זֹוּלַל וַיִּרְשׂ — — — (משלי כג, כ-כא).
 — — — וְרוֹעָה זֹלְלִים יִכְלִים אָבִיו. (משלי כח, ז).

אזהרות על העצלות

לֶךְ־אֶל־נִמְלָה עֲצַל רְאֵה דְרָכֶיהָ וְחִכֵּם. (משלי ו, ו).
 עֲדַרְמֵתִי עֲצַל תִּשְׁכַּב כְּמִי תִקּוּם מִשְׁנֵתָהּ. מְעַט שָׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט חֶבֶק יָדַים לְשָׁכָב. וּבְא־כִמְהֵלֶךְ רֵאשֶׁה וּמְחֹסְרָה כְּאִישׁ סָגֵן. (משלי ו, ט-יא).
 אֲגַר בְּקִיץ בֶּן מִסְפִּיל נִרְדָּם בְּקִצְרֵי בֶן מְבִישׁ. (משלי י, ה).
 כַּחֲמֹץ לַשֵּׁנִים וְכַעֲשָׂן לְעֵינַיִם כִּן הָעֲצַל לְשִׁלְחָיו. (משלי י, כו).
 מִתְאַוָּה וְאִין זָכָשׁוּ עֲצַל וּנְפֹשׁ חֲרָצִים תִּדְשֵׁן. (משלי יג, ד).
 דָּרָךְ עֲצַל כְּמִשְׁכַּת חֶדֶק וְאִרְחַ יִשְׁרִים קָלְלָהּ. (משלי טו, יט).
 גַּם מִתְרַפֶּה בְּמִלְאֲכָתוֹ אָח אֵחָ הוּא לְבַעַל מִשְׁחִית. (משלי יח, ט).
 עֲצֵלָה תִפִּיל תִּרְדָּמָה — — — (משלי יט, טו).
 טָמֵן עֲצַל יָדוֹ כִּי בְּצִלְחַת גַּם־אֶל־פִּיהוּ לֹא יִשִּׁיבָנָהּ. (משלי יט, כד).
 תְּאוֹת עֲצַל תִּמְיֹנוּ כִּי־מֵאָנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת. (משלי כא, כה).
 אָמַר עֲצַל אֲרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחוֹבוֹת אֲרָצָה. (משלי כב, יג).
 עַל־שֹׁדֶה אִישׁ־עֲצַל עֲבַרְתִּי וְעַל־כְּרָם אָדָם חִסְר־לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כָּלֹ קִמְשָׁנִים כְּסוּ סָנְיוֹ חֲרָלִים וְגִדְרָ אֲבָנָיו וְנִהְרְסָה. וְאִחְוָה אֲנֹכִי אֲשִׁית לְפִי רְאִיתִי לְקַחְתִּי מוֹסֵר. מְעַט שָׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט חֶבֶק יָדַים לְשָׁכָב. וּבְא־מִתְהַלֵּךְ רֵישָׁהּ וּמְחֹסְרֵיָהּ כְּאִישׁ סָגֵן. (משלי כד, ל-לד).
 אָמַר עֲצַל שַׁחַל בְּדָרָךְ אֲרִי בֵין הַרְחוֹבוֹת. (משלי כו, יג).
 הַדָּלִת תִּסּוּב עַל־צִירָה וְעֲצַל עַל־מִסְתּוֹ. (משלי כו, יד).
 טָמֵן עֲצַל יָדוֹ בַצִּקְחַת נִלְאָה לְהַשִּׁיבָה אֶל־פִּיו. (משלי כו, טו).
 חִכֵּם עֲצַל בְּעֵינָיו מִשְׁבָּעָה מִשִּׁיבֵי טָעַם. (משלי כו, טז).

אזהרות על המזמות

משיב דבר בטרם ישמע אנולת היא-לו וקלימה. (משלי יח, יג).
 — — — וקל-אץ אץ-למחסור. (משלי כא, ה).
 תזית איש אץ בדרךיו תקנה לקסיל ממנו. (משלי כט, כ).

פיתוח שאיפה מעילה לחכמה

אם-תבקשנה בכסף וכמסמונים תחפשנה, או תבין יראת ה' ונדעת אלהים תמצא.
 (משלי ב, ד-ה).
 ראשית חכמה קנה חכמה — — — (משלי ד, ז).

סבלנות וסלחנות

שכל אדם האריך אפו ותפארתו עבר על-פשע. (משלי יט, יא).
 אל-תאמר פאשר עשה-לי פן אעשה-לו אשיב לאיש קפעלו. (משלי כד, כט).
 אם-רעב שנאף הנאכלהו לחם ואם-צמא השקהו מים. (משלי כה, כא).

אזהרה על ההתפארות

ינהלך זר ולא-פיך נכרי ואל-שפתיה. (משלי כז, ב).

אזהרה על אי הכרת תודה

משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. (משלי יז, יג).

(2) מקצועות ההוראה

ידיעת התורה

ושננתם לבניה — — — (דברים ו, ז).
 ולמדתם אתם את-בניכם לדבר בם — — — (דברים יא, יט).

כאורי המצוות וסיפורי קורות האומה

ולמנו תספר באזני בנה ובן-בנה את אשר התעללתי במצרים ואת-אתי אשר-
 שמתי בם — — — (שמות י, ב).
 והיה כייאמרו אליכם בגיכם מה הצבחה הזאת לכם. ואצרתם זבח-פסח הוא
 לה' אשר פסח על בתי-בני-ישראל במצרים בנגפו את-מצרים ואת-בתינו
 הציל — — — (שמות יב, כז-כז).

והגדת לבנה ביום שהוא לאמר בצבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. (שמות יג, ח).

והיה כִּי־ישאלך בנה מחר לאמר מה־זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. ויהי כִּי־הקשה פרעה לשפחנו ויהרג ה' כל־בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד־בכור בהמה על־פן אני זבח לה' כל־פטר־רחם הנקרים וכל־בכור בני אפודה. (שמות יג, יד-טו).

כי ישאלך בנה מחר לאמר מה העזת והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם. ואמרת לבנה עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו ה' ממצרים ביד חזקה. ויחן ה' אותה ומפתים גדלים ורעים במצרים בפרעה ובכל־ביתו לעינינו. אותנו הוציא משם למצון הביא אתנו לתת לנו את־הארץ אשר נשבע לאבותינו. ויצונו ה' לצשות את־כל־החקים האלה ליראה את־ה' אלהינו לטוב לנו כל־הימים לחיתנו פהיום הזה. וצדקה תהיה־לנו כִּי־נשמר לצשות את־כל־המצוות הזאת לפני ה' אלהינו פאשר צונו. (דברים ו, כ-כה).

— — — כִּי־ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה קטם. ואמרתם להם אשר נגזרו מימי הירדן מפני ארון ברית ה'. (יהושע ד, ו-ז).

— — — אשר ישאלון בניכם מחר את־אבותם לאמר מה האבנים האלה. והודעתם את־בניכם לאמר ביבשה עבר ישראל את־הירדן הזה. (יהושע ד, כא-כב).

עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר. (יואל א, ג).

ידיעת הכתיבה

וילכד־נצר מאנשי סכות וישאלהו ויקחב אליו את־שרי סכות ואת־וקניה שבועים ושבועה איש. (שופטים ח, יד).

— — — ונצר יכתבם. (ישעיה י, יט).

הוראת שירה ומרה

— — — ויתן האלהים להימן בנים ארבעה עשר ובנות שלוש. כל־אלה על־ידי אביהם בשיר בית ה' במצולמים נבלים וכנרות לצבנת בית האלהים על ידי המלך אסף וידותון והימן. ויהי מספרם עם־אחיהם מלמדי־שיר לה' כל־המכין מאתים שמונים ושמונה. ונפילו גורלות משמרת לצמת בקטן כגדול מבין עם־תלמיד. (דבהי"א כה, ה-ח).

לימוד מלאכה

— — — ושְׂרָיָה הוֹלִיד אֶת-יוֹאָב אֲכִי גַיָּא תְּרַשִּׁים כִּי תְּרַשִּׁים הָיוּ. (דבהי"א ד, יד)
— — — ומִשְׁפָּחוֹת בֵּית-עֲבֶרֶת הִבְּרָץ לְבֵית אֲשָׁבֶצַע. (דבהי"א ד, כא).

חינוך צבאי

וַיֹּאמֶר לְלַמֵּד בְּנֵי-יְהוּדָה קָשָׁת — — — (שמ"ב א, יח).
— — — וְלֹא-לְלַמְדוֹ (ו) עוֹד מְלַקְּמָה. (ישעיה ב, ד; מיכה ד, ג).

לימוד חכמות ולימוד שפת המדינה בגלות

וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְאַשְׁפַּנּוּ רַב סְרִיסִיו לְהִבִּיא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִזְרַע הַמְּלוּכָה וּמִן-
הַפְּרִתָּמִים. יְלָדִים אֲשֶׁר אֵין-בָּהֶם כָּל מוֹם וְסוּבֵי מֵרְאָה וּמִשְׁפִּילִים בְּכָל-תְּחֻמָּה
וַיְדַעֵי דַעַת וּמִבִּינֵי מַדָּע וְאֲשֶׁר לֹחַ בָּהֶם לַעֲמֹד בְּהִיבַל הַמֶּלֶךְ וּלְלַמְדֵם סִפָּר
וּלְשׁוֹן פְּשָׁרִים. (דניאל א, ג-ד).

(ג) דרכי החינוך וההוראה

(1) דרכי החינוך

חינוך קולקטיבי עלידי עריכת כינוסים חגיגיים-חינוכיים
 — — — מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בנג הסכות. בבוא כל-ישראל
 לראות את-פני ה' אלהיה במקום אשר יבחר תקרא את-התורה הזאת נגד כל-
 ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים ונשף ונרף אשר בשעריה
 למצו ישמעו ולמצו ילמדו ויראו את-ה' אלהיהם ושקרו לעשות את-כל-דברי
 התורה הזאת. ובניהם אשר לא-ידעו ישמעו וילמדו ליראה את-ה' אלהיהם — — —
 (דברים לא, י"ג).

חינוך אינדיבידואלי

הנך לנצר צל-פי-דרכו גם פי-זקין לא-יסור ממנה. (משלי כב, ו).

ציורים ועידוד לקבל חינוך והדרכה מוסרית

שמע בני מוסר אביה ואל-תטש תורת אמה. כי לנית חן הם לראשה וענקים
 לגרגלתיה. (משלי א, ח-ט).

בני תורת אל-תשכח ומצותי יצר לבך. כי ארץ גמים ושנות תיים יוסיפו לך.
 (משלי ג, א-ב).

שמעו בנים מוסר אב — — — (משלי ד, א).

— — — שמר מצותי ונהיה. (משלי ד, ד).

— — — ואל-תט מאמרי-פי. (משלי ד, ה).

שמע בני וקח אמרי וירבו לך שנות תיים. (משלי ד, ו).

בני לדברי הקשיבה לאמרי הט-אזניה. אל יליו מעיניך שקרם בתוך לבביה.
 פי-תתים הם למוציאיהם ולכל-בשרו מרפא. (משלי ד, כ-כב).

בני לתקמתי הקשיבה לתבונתי הט-אזנה. (משלי ה, א).

ועתה בנים שמעו לי ואל תסורו מאמרי-פי. (משלי ה, ז).

י. ר. ה. עציון

נצר בני מצות אביה ואל תטש תורת אבך. קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרתך. (משלי ו, כ-כא).

בני שמר אומרי ומצית תצפן אתך. שמר מצותי וחה ותורתך פאישון ציניך. קשרם על-אצבעתך כתבם על-ליות לבך. (משלי ז, א-ג).

ועתה בנים שמעו-לי ואשרי דרכי: שמרו. שמעו מוסר וחקמו ואל-תגרעו. (משלי ח, לב-לג).

אהב מוסר אהב דעת ושונא תוכחת בצער. (משלי יב, א).

— — — ושמע לעצה חכם. (משלי יב, טו).

בן חכם מוסר אב ולץ לא-שמע גערה. (משלי יג, א).

אילו ינאץ מוסר אביו ושמר תוכחת בערים. (משלי טו, ה).

לא יאהב-לץ הוכח לו אל-חכמים לא ילך. (משלי טו, יב).

שמע עצה וקבל מוסר למען תקבם באחריהך. (משלי יט, כ).

תדל-בני שמע מוסר לשגות מאמרי-דעת. (משלי יט, כז).

הט אונק ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתך. (משלי כב, יז).

הביאה למוסר לבך ואזניך לאמרי-דעת. (משלי כג, יב).

שמע-אתה בני וחקם ואשר בדך לבך. (משלי כג, יט).

אמת קנה ואל-תמכר חכמה ומוסר ובינה. (משלי כג, כג).

תנה-בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה. (משלי כג, כז).

אכל-בני דבש פייטוב ונסת מחוק על-חכך. בן דעה חכמה לנפשך — — — (משלי כד, יג-יד).

נוצר תורה בן מכין — — — (משלי כח, ז).

האהבה להורים כגורם לשאוף לחינוך טוב ולהימנע מרע

בן חכם ישמח-אב וקסיל אדם בוונה אמו. (משלי טו, כ).

ילד קסיל לחונה לו ולא-יששח אבי נבל. (משלי יז, כא).

פעס לאביו בן קסיל וממר ליוולדתו. (משלי יז, כה).

הוא לאביו בן קסיל — — — (משלי יט, יג).

משדר-אב יבריח אם בן מכיש ומחזיר. (משלי יט, כז).

גיל יגיל אבי צדיק וילד חכם ישמח בו. יששח-אביה ואמה ותגל יולדתה.

(משלי כג, כד-כה).

ורעה זוללים יקלים אביו. (משלי כח, ז).

אִישׁ־אֶהָב חֻקֶּיהָ יִשְׁמַח אָבִיו — — (משלי כט, ד).
 — — — וְנָצַר מִשְׁלַח מַבִּישׁ אָמוּ. (משלי כט, טו).

העונשים כאמצעי חינוכי

— — — כִּי בִּפְאֶשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת־בְּנוֹ ה' אֲלֵהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ (דברים ח, ה).
 אֲנִי אֶהְיֶה־לּוֹ לְאָב וְהוּא יִהְיֶה־לִּי לְבֵן אֲשֶׁר בְּהַעֲוֹתוֹ וְהִכַּחֲתוּ בְּשֹׁבֵט אַנְשִׁים — — —
 (ש"ב ז, יד).

חושף שִׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְנוֹ וְאֶהְבּוֹ שִׁחְרוּ מוֹסֵר. (משלי יג, כד).
 אֲזַל־קֶשׁוּרָה בְּלִב־נָצַר שֹׁבֵט מוֹסֵר יִרְחִיקֶנָּה מִמֶּנּוּ. (משלי כב, טו).
 אֶל־תִּמְנַצַּע מִנָּצַר מוֹסֵר כִּי־תִכְנַע בְּשֹׁבֵט לֹא יָמוּת. אֶתָּה בְּשֹׁבֵט תִּכְנַע וְנִפְשׁוּ מִשְׁאוּל
 תִּצִּיל. (משלי כג, יג-יד).

שֹׁבֵט וְתוֹכַחַת? תֵּן חֻקֶּיהָ וְנָצַר מִשְׁפָּח מַבִּישׁ אָמוּ. (משלי כט, טו).
 יִסֵּר בְּנֵהוּ וַיִּנְיֹחֶהוּ וַיִּתֵּן מַצְדֵּינָיִם לְבִפְשָׁהוּ. (משלי כט, יז).

מטרת העונש היא הטבת הנענש, ולא נקמה

יִסֵּר בְּנֵהוּ כִּי־גַשׁ תִּקְרָה וְאֶל־הַמִּיתוֹ אֶל־תִּשָּׂא נַפְשָׁהוּ. (משלי יט, יח).

התאמת סוגי העונשים לתכונות האינדיבידואליות של הילדים

תַּחַת גְּעֵרָה בְּמִבִּין מִהַכּוֹת כָּסִיל מֵאָה. (משלי יז, י).

השפעת העונשים על חברי הנענש

לֵץ תִּכָּה וּפְתֵי יַעֲרֵם — — — (משלי יט, כה).

בְּעֲנֹש־לֵץ יִחַבֵּם שְׂתֵי — — — (משלי כא, יא).

שירה וספרות כאמצעי חינוכי

וַיִּקְנֹן דָּוִד אֶת־הַקִּינָה הַזֹּאת עַל־שְׂאוּל וְעַל־יְהוֹנָתָן בְּנוֹ. וַיֹּאמֶר לְלַמֵּד בְּנֵי־יְהוּדָה
 קֶשֶׁת הַנֶּה כַּחֲבוּקָה עַל־סִפְר־הַיָּשָׁר. (ש"ב א, יז-יח).
 לְמַנְצֵם עַל־שׁוֹשֵׁן עֲדוֹת מִקְתָּח לְדָוִד לְלַמֵּד. (תהלים ס, א).

(2) דרכי ההוראה

ביסוס ההוראה על שאלות התלמידים

וְהִיָּה כִּי־שָׁאֲלֶךָ בְּנֵהוּ קָחָר לֹא־מַר מֵה־זֹּאת וְאֶמְרָתְ אֲלֵיו — — — (שמות יג, יד).

י. ר. ה. עציון

פִּי־יִשְׁאֵלְךָ־בְנֵךְ מִחֵר לֵאמֹר מַה הָעֵלֹת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָךְ. וְאָמַרְתָּ לְבְנֵךְ — — — (דברים ו, כ-כא).
— — — פִּי־יִשְׁאֵלֶנּוּ בְנֵיכֶם מִחֵר אֶת־אֲבוֹתֵיכֶם לֵאמֹר מַה הָאֲבֹתִים הָאֵלֶּה. וְהוֹדַעְתֶּם אֶת־בְּנֵיכֶם לֵאמֹר. (יהושע ד, כא-כב).

הוראה לתלמידים שאינם יודעים לשאול

וְהִזְדַּחְתָּ לְבְנֵךְ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם.
(שמות יג, ח).
פְּתַח־פִּיךָ לְאֵלִים — — — (משלי לא, ח).

שינון

וְשִׁנַּנְתֶּם לְבְנֵיךָ — — — (דברים ו, ז).
וְלַמִּדְתֶּם אֹתָם אֶת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם — — — (דברים יא, יט).

עיקרון ההסתכלות (ההתבוננות)

לְךָ־אֵל־נִמְלָה עֲצַל רָאָה דְרָרְיָהּ וַחֲכָם. (משלי ו, ו).
עַל־שֹׁדֵה אִישׁ־עֲצַל עֲבַרְתִּי וְעַל־כָּרָם אָדָם חָסֵר־לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כָּלֹ קַמְשָׁנִים פָּסוּ
פָּנָיו חָרְלִים וְגָדָר אֲבָנָיו נִהְרָסָה. וְאַחַזָּה אֲנֹכִי אֲשִׁית לְפִי רְאִיתִי לְקַחְתִּי מוֹסֵר.
(כד, ל-לב).

(ד) תוצאות החינוך

ציות החניכים

— — — וְאֶת־מֵאֲמַר סִרְדָּכִי אֶחָתֵר עֲשֵׂה בְּאֲשֶׁר הִתְּהַבְּתָהּ בְּאִמְנָה אֶתִּי. (אסתר ב, כ).

אי ציות החניכים

— — — וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקוֹל אֲבִיהֶם — — — (שמ"א ב, כה).
וְלֹא שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל מוֹרִי וְלִמְלַמְדֵי לֹא־הִשִּׁיטִי אֲזֻנֵי. (משלי ה, יג).

תופעות של העדר חינוך

וַיַּעַל מִשָּׁם בֵּית־אֵל וְהוּא עֲלֵה בְּדָרְךָ וַנִּעְרִים קַטְנִים יָצְאוּ מִן־הָעִיר וַיִּתְקַלְסוּ־בוּ
וַיֹּאמְרוּ לוֹ עֲלֵה קָרַם עֲלֵה קָרַם. (מל"ב, ב, כג).
— — — יִרְהָבוּ תִּצְרַר בְּזָקֵן — — — (ישעיה ג, ה).
וְהִנֵּה נֹתְרָה בָּהּ פִּלְטָה הַמוֹצָאִים בְּנִים וּבָנוֹת הַנָּס יוֹצְאִים אֲלֵיכֶם וְרְאִיתֶם אֶת־
דַּרְכְּכֶם וְאֶת־עֲלִילוֹתֶם וְנִחַמְתֶּם עַל־הַרְעָה אֲשֶׁר הִבֵּאתִי עַל־יְרוּשָׁלַיִם אֵת כָּל־אֲשֶׁר
הִבֵּאתִי עֲלֵיהֶם. וְנִחַמוּ אֶתְכֶם כִּי־תִרְאוּ אֶת־דַּרְכְּכֶם וְאֶת־עֲלִילוֹתֶם וַיִּנְדַּעְתֶּם כִּי לֹא
חָנַם עֲשִׂיתִי אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־עֲשִׂיתִי בָּהּ נְאֻם אֲדֹנָי ה' (יחזקאל יד, כא-כב).
אָב וְאִם הִקְלוּ בָךְ — — — (יחזקאל כב, ז).
כִּי־בֶן מִנְבֵּל אָב בַּח קָמָה בְּאִמָּה — — — (מיכה ז, ו).

חינוך טוב כאחת התופעות של הגאולה העתידה

וְכָל־בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ה' — — — (ישעיה נד, יג).

קידוש ה' עלידי חינוך טוב

וַיִּנְדַע בְּגוֹיִם וַרְעָם וַצֹּאֲצְאֵיהֶם בְּתוֹךְ הַעַמִּים כָּל־רְאֵיהֶם יִכִּירוּם כִּי הֵם זָרַע
בְּרַךְ ה'. (ישעיה סא, ט).